

felé hajló száron egy-egy hasonló kis bimbóval. Az enciánvirágok középső szirmai s csészéi sűrű, apró vonalvéssel díszítettek. A vésett díszítés a régi brassai vagy segesvári mester jó ízléséről, s biztos, gyakorlott kezéről tanúskodik.

E műtárgy fenekébe belülről egy stanza van benyomva, mely virágos koszorú közepén egy feszületet ábrázol domború modorban. Fedelének belsejébe, közepén egy kis korong van pontsoros kerettel felforrasztva, közepén tollas sisakos, balra néző fejjel, szintén domború modorban. Mesterjegye a billentő mögött teljesen lekopott, úgyhogy kivehetetlen. A felette levő városbélyeg pedig Brassó ismert címerképe: kerek talpú pajzsban a gyökeres fa törzs felső részét övező liliomos korona.

A XVII. század közepétáján készült mű csörvéglehajlását kivéve teljesen ép. Magassága 32, felső átmérője 10,3, fenékátmérője 14,3 cm.

Az egyháznak öt régi szőnyege van, két ú. n. erdélyi, egy oszlopos, két fülkés és egy indadíszes.

KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF

Anygyalhegye ~ Zanygyalhegye. A címszóbeli helynévpár eredete és egymáshoz való viszonya az első pillanatra világosnak látszik. Nyilván az első helynévalakot az *anygyal* és a *hegy* köznévből birtokos összetételének tekintik mindenki, a másodikat meg egy az *Anygyalhegye* névelős kapcsolatból szóhatártévesztéssel keletkezett helynévváltozatnak. A kalotaszegi *Egeres* magyarsága mellett a község románsága azonban e helynévpár megfelelőjeként a *D'alu Zoñdi* helynevet használja [KszgHn. 196].* A vidék helynévanyagának ismerőjében a román alak láttán kétség támad az első pillanatban helyesnek tetsző származtatást illetően.

Közelebről ugyanis kimutattam, hogy a kalotaszegi *Magyarókerék* évről ismert *Zonda*: *Zanda* helynév tulajdonképpen egy az *Anda* névelős kapcsolatból szóhatártévesztéssel keletkezett úgy, hogy e kapcsolatot a *Zanda* alakúnak értelmezték [EM. 1944: 496–7]. Ez az *Anda* név pedig nem egyéb, mint *András* keresztnevünk egyik becealakja [EtSz. és i. h. 497]. Nekem valószínűnek tetszik, hogy a román *D'alu Zoñdi* név őrizte meg a magyar helynév előtagjának is eredetibb *Anda* alakját, mert hiszen a román helynév második tagja nyilván egy *Zanda* formájú helynév birtokosesete; ez pedig a szóhatártévesztéssel keletkezett magyar helynév átvétele lehet. A román helynevet aztán a magyar visszakölcsönözte, de mivel a *Zanda* névnek a magyarban nem volt semmi értelme, a *Zondi* olv. Zongyi birtokoset hangalakjának hatására keletkezhetett a magyarban *Zanygya*- és népetimológiával *Zangyal* alak is. Ebből aztán az *Anygyal*-féle szóhatár-értelmezéssel keletkezett a ma közkeletű helynév címszóbeli *Anygyal* előtagja.

Mindezt azért is valószínűnek tartom, mert Egeres eléggé gazdag történeti helynévanyagában egyetlen adatot sem találok a címszóul írt két helynévalakra, ellenben ismerünk az egeresi régiségből és a helyszíni lejegyzés adataiból *And* ~ *Ant*-előtagú helynevet többet is (*Ant*, *Andbérce*, *Ant előtt*, *Antfő*, *Anthegye*, *Antkúttya*, *Antpatak*, *Anttorka*, *Ant úttya*) [vö. KszgHn. Mutató]. Az *Ant* ~ *And* szerintem úgy keletkezett az *Anda* becenévből, hogy az *Anda* alatt, *Anda* alja-féle helynévkapcsolatokban hangzókivetés történt; e jelenség a régiségben is, de különösen a népnyelvben nagyon általános

* Itt és az alábbiakban a *KszgHn.* rövidítés a tőlem kiadott »Kalotaszeg helynevei« című munkára, a *BHn.* rövidítés pedig a őr. Gergely Bélával együtt gyűjtött helynévanyagból sajtó alá rendezett és rövidesen megjelenő »A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei« című kiadványra vonatkozik (Mindkét munka az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása).

[vö. MNy. XXV, 163, 343 kk. — EM. 1944:492]. Hogy, az így *And alatt, And alja* alakúvá vált helynevek előtagja *Ant*-á formálódjék, ahhoz csak az kellett, hogy e névutós, illetőleg birtokjelzős helynevek előtagja zöngétlen mássalhangzóval kezdődő második taggal tevődjék össze, mint például amilyen fennebb az *Antfő, Anthegye, Antkútya* és az *Anttoroka* is. Így keletkezhetett tehát az *Anda* > *And tag Ant* alakja, kedvező hangtani környezetben azonban továbbra is *And* maradt (pl. *Andbérce*).

Ársága. A kalotaszegi Magyarvista határában egy kaszálóból álló terület neve: *Ársága* [KszgHn. 274]. E helynévre ilyen alakban nem találunk egyetlen történeti adatot sem. A név rejtélye azonban megoldódik, ha nem a vistai helynévanyagban elkülönítetten vizsgáljuk a helynevet, hanem a kalotaszegi helynévanyaggal egybevetve. Már KszgHn.-nek Mutatójában is egy olyan helynévcsoporthoz tartozik, még pedig éppen vezető-tagjaként áll e helynév, mely csoport minden egyes helyneve *Ársó*- előtagú. Minthogy az *ársó, ferső*-féle hangállapot, azaz az *alsó, felső* melléknév szóbeljei *l*-jének rokon (folyékony) hanggal, *r*-rel való feleserélődése, többek között éppen az idézett Mutató mintegy ötven helynévi adatának tanúsága szerint is Kalotaszeg népnyelvére jellemző, megkaptuk az *Ársága* helynév megfelejtését is. E helynevet csakis összetételnek értelmezhetjük: az *ársó* ~ *alsó* melléknév és az *ág* 'pars' főnév birtokos összetételének. Valóban Magyarvista történeti helynévadatai között 1770 tájáról egy *also aga* alakban emlegetett kaszálót találunk [i. h. 271]. Nem kétséges, hogy ez csak „irodalmiasabb“ írásváltozata a későbbi *Ársága* helynévnek; ennek eredetibb alakja pedig *Ársóága* volt. Ebből a címszóbeli alak a népnyelvben nagyon gyakori hangűrmegszüntető (hiatus-töltő) hangzókivetéssel keletkezett, mint ahogy például Erdélyben a *ferső* (*felső*) + *ingből* is *fersing* lett [EtSz. — I. még EM. 1944: 142, 492, 497, MNy. XXV, 163, 343, XXXVIII, 12–3].

Emán, Josikmán. Mindkét helynév a kalotaszegi Gyerővásárhely történeti helynévadatai között 1785-től mutatható ki a következő változatokban, összetételekben, illetőleg névutós kapcsolatokban: 1785: „Az *Emán előtt*.“ „Az *Emán megett*.“ „Az *Emány* oldalban.“ 1794: „*Emán* megett“ (sz.). „*Emán* tetőn“ (sz.). 1822: „*Emán* megett“ (sz.). „*Emán* oldalán“ (sz.). „*Emány* tetején“ (sz.). „*Emánnál*“ (sz.). „*Emáj* oldalába“ (sz.). 1891: *Emánt* t(ető)“ [KszgHn. 152–6, 158]. Ugyanott a legelső *Emán* adatot is magába foglaló forrásban ilyen szövegrész olvasható: „Nádikhoz közel *Josikmánnál*.“ Valamivel alább, nyilván csak a *Josikmán* helynév alakváltozatát olvassuk a *Josikmány* adatban [i. h. 153].

Már az is feltűnő, hogy az első helynév a történeti adatok tanúsága szerint *Emán* ~ *Emán* ~ *Emány* ~ *Emáj* alak mellett nagyon későről még *Emánt* formában is előfordul. Ez arra mutat, hogy itt egy eredetibb helynévalak fokozatos elalaktalanodásáról van szó. Akár *é*, akár *e* kezdőhanggal olvassuk e helynévváltozatok első betűjét, a helynévből összetélt kell látnunk. Az összetétel első tagja az *éh* ~ *eh* (vö. erd. népnyelvi *e hes*) szó, utótagja pedig 1. a 'déli, verőfényes oldal', 2. 'a róka bőrének melli része' jelentésű *mál* közneveinknek helyneveinkben gyakori *mán* ~ *mány* ~ *máj* ~ *mánt* alakváltozata [vö. PAIS DEZSŐ, A *mál* változatai: MNy. XII, 168 kk.]. A *mál* > *mály* > *máj* fejlődés eredménye az *Emáj*; a szóvégi *j*-nek a vele rokonhelyi képzésű *ny* hanggal való cseréje révén keletkezett a *mány*-os utótag. Ebből viszont a rákövetkező *t* és *d* hatására formálódott az *n*-es alak, mint ahogy például az eredetibb *önkényt*-ből is *önként* lett [i. h.]. Ez magyarázza meg azt is, hogy például a *szár* 'kopasz' és *mány* (~ *mál*) összetételű

helyneveink közül (ilyeneket Erdélyből több helyről ismerünk!) az udvarhelyi *Vargyas* on a *Szármán* tető helynévben, tehát valóban *-t* előtti helyzetben, *n*-es és nem *ny*-es alakot látunk, holott a többi esetben — legalább is Erdélyben és főként a Székelyföldön — mindenütt *Szármány*-nyal találkozunk.

Mint előre is sejthető, a gyөрvásárhelyi *Émál* ~ *Émán* ~ *Émány* ~ *Émáj* összetétel nem egyetlen még Erdélyben sem. A szilágysági *Diósa* dról 1864-ből egy *Éhmál* és egy „*Éhmál* gödör köze,” a háromszéki *Lemhény* ról ugyanez időből *Éh máj*, *Árkos* ról pedig az „*Emáji* út” helynév mellett egy *Emáj*-t is ismerek [Pesty Hnt. XVIII, 18b, 19b, 142a, XXIV, 68b]. Hogy pedig milyenféle helyet nevezhettek el a fenti nevekkal, arra nézve a maga ízes egyszerűségében tájékoztat az árkosi *Emáj*hoz fűzött következő megjegyzés: „csufondárosan neveztetik ehezét májnak is, mert agyagos, vizes, csalfáson termő határrész trágya-haszon is hamar kivásik belőle” [i. h. XVIII, 18b]. Az *Émálok*, illetőleg fennebb felsorolt gyөрvásárhelyi meg máshonnan lejegyzett vagy ezután lejegyzendő változataik tehát az *Édomb*-és *Émező*-féle helynevekkel együtt sovány, rosszul termő szántóra, rossz szénahozamú vagy silány legelőt adó határrészekre vonatkoznak. A helynévképződést megindító szemléleti alap tehát nyilvánvaló.

A címszóbeli másik gyөрvásárhelyi helynév, a *Josikmány* ~ *Jósikmán* [olv. *Józsikmán*(y)] magyarzata most már egyáltalában nem nehéz. Nyilván ez is összetett helynév: *Józsika* + *mán*(y). Az előtag lehet a *Józsika*-család neve, de lehet (s ez a valószínűbb) a *József* keresztnév becealakja is. Azért valószínűbb ez utóbbi, mert Gyөрvásárhely volt birtokosaként — eddigi adataim szerint — a *Józsika*-család nem mutatható ki. — A **Józsikamány*-ból a *Józsikmány* olyanféle hangkieséses rövidülés eredménye, mint amilyenre alább a *Nyárszó*, illetőleg *Vársza* helynév tárgyalásakor mutatok rá. Mindössze az a különbség, hogy itt nem a második, hanem a harmadik nyílt szótagbeli hangzó esett ki. Az ilyen kiesésre jó példa a szláv *ópatica* > m. *apáca*, szláv *medenica* > m. *medence* fejlődés.

Eszeg, Észeg, Észek, Íszeg, Íszka, Jíszka; Ziseg(u). A háromszéki Miklósvárszékéről 1752-ből, a brassó megyei Apácáról meg 1864 tájáról egy *Eszeg* alakban írt helynevet ismerek; az utóbbi évből való forrás egy hegyes-völgyes területre vonatkozó, *Eszeg* formában rögzített helynevet is említ.¹ A kalotaszegi községek közül Kalotadámos, Nyárszó és Sárvasár történeti helynévanyagában található *Ehszeg* vagy *Éség* alakban írt helyneveket [KszgHn. 43, 44, 121, 139]. Ezeket magam *Észeg*nek olvasom.

Bár e helynevek esetében gondolhatnánk egy *éh* + *szeg*-féle összetételre is, valószínűbb az, hogy itt *észak* köznevünknek az erdélyi helynevekben nagyon gyakori *Észek* alakjáról, illetőleg ennek fejleményéről van szó. Ez utóbbiból ugyanis az *Észeg* a leggyakoribb *-be* ragos *Észegbe* alakban megfigyelhető zöngésült változathól elvonással keletkezett. Megjegyzendő, hogy *Észek* helynevet a rendelkezésemre álló forrásokból, főként kéziratban lévő erdélyi helynévgyűjteményemből nagyon sokat ismerek. Előfordul több kalotaszegi és borsavölgyi községen² kívül *Kolozs* megyében még *Almás-szentmária*, *Hidalmás*, *Komlód*, *Lúdvég*, *Magyarnagyszombor*, *Septér* és *Tuson* történeti helynévanyagában. *Maros-Tordá*ból *Kibéd* és *Vadad*, *Udvarhely*ből *Csőb*, *Etéd*, *Gagyfalva* és *Szolokma*, *Kisküküllő*ből *Nagykend*, a *Szilágyság*gból meg *Kraszmaréce* és *Szilágypercesen* régebbi helynév-

¹ Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékk. a Szék. Nemz. Múz. 50 éves jubileumára 65. — Pesty Hnt. XIII, 3a-b.

² Az adatokra nézve l. KszgHnt.- és BHN.-nek Helynévmutató-ját.

anyagából vannak e helynévre adataim. Kétségtelenül csak helynévgyűjtésünk viszonylagos csekélysége miatt nem ismerjük még több pontról e helynévalakokat.

Az *észak* köznévből alakult *Észek* helyneveknek í-ző vidékeken keletkezett természetesen *Iszek* ~ *Iszek* változata is. Nem lehet feltűnő éppen azért, hogy az í-ző Kalotaszeg néhány falujának régebbi és újabb helynévanyagában a XVIII—XIX. századi *Észek* ~ *Észek* > *Eszeg* ~ *Észeg* adatok mellett *Iszek* ~ *Iszeg*, illetőleg *Iszek* ~ *Iszeg* formákat is találunk [vö. KszgHn. Mutató].¹ Pl. Zentelke. 1754: „Az *Eszezen*“ (k.). XVIII. század második fele: „Az *Észezen*“ (k.). 1941: *Iszeg* [KszgHn. 140—1, 146]. — Kalotadamos. 1737: „Az *Ehszezen*“ (k.). „Az *Észezen*“ (sz.). 1749: „az *Iszezen*“ (sz.) 1891: „*Iszeg* d(ül)ő.“ 1941: *Iszeg* ~ *Zisegu*. *Iszegi út* ~ *Drumu lui Ziseg*. *Iszektető* ~ *Virfu lui Ziseg* [KszgHn. 43—4, 46—8]. — De ahol az í-zés mellett a népnyelvet az a-zás is jellemzi, a ragos *Észkan* > *Iszkan* alak mellett volt, illetőleg van *Iszka* alak is. Így például az a-zó kolozsmegyei Borsavölgy vidékén fekvő Burjánosbuda (ma: Bodonkút) helynévanyagában ilyen adatokra akadunk: 1781: „egy *Iszka* nevezetű Falu közönséges helyén írtottak.“ 1794: „La *Jiszka*“ (k.). 1868: *Iszka* (sz.). 1942: *Jiszka* ~ *Iszka* (sz.) [BHn. 42, 45—6].

Ezek az adatok amellet, hogy az *Iszek* és az *Iszka* helynévnek az *észak* köznévvél való kapcsolatát bizonyítják, rámutatnak arra is, hogy a kérdéses települések román népnyelvében miképpen alakultak át ezek a magyar helynévalakok. A fennebb idézett *Iszka* helynévből például Burjánosbuda (Bodonkút) román lakosságának ajkán szóeleji jésüléssel *Iszka* lett, sőt újabban ez az alak (*Jiszka*) visszakerült az erős román nyelvi hatásnak kitett ottani magyarság helynévkincsébe is. Az efféle egyáltalában nem lehet feltűnő, hiszen éppen a borsavölgyi magyar népnyelvi térképezés munkája során kerültek elő ilyen kölcsönzéssel és visszakölcsönzéssel keletkezett különleges alakok.² Ugyancsak román szájon alakult az *Iszeg*-ből a román *Ziseg* ~ *Zisegu* helynév, nyilván úgy, hogy a névelős az *Iszeg* alakban hallott helynévkapcsolatot szóhatárvesztéssel a *Ziszeg*-nek értelmezték. E kapcsolatból kivált névelőtlen alak lett aztán román szájon a magyar *Iszeg* megfelelője. Ilyenformán keletkezett helynévalakoknak bizonyult többek közt a nemrégiben megvizsgált dési *Zergehid* < *Ergehid*, a kolozsmegyei Kisbácsról való *Zerge* < *Erge*, a magyarókeréki *Zordományos* < *Ordományos*, *Zanda* < *Anda*, a magyarbikali *Zimola* < *Imola* és a zentelki *Zámborus* < *Amb(o)rus* helynév [MNy. XXXVIII. 201—2. — EM. 1943: 99—100, 1944: 144—5, 495—8]. Mint egy előbbi címszóban kimutattam, ugyanilyen sajtóságon alakult kölcsönzéses-visszakölcsönzéses népetimológiával keletkezett forma a kolozsmegyei Egeresről ismert *Zanygalhegy* ~ *Anygalhegy* helynév is.

Kotyor, Kotymány. A magyar nyelvterület keleti feléről Hétfalu (Brassó m.), Magyarlapád (Alsófehér m.), Aranyosszék (Torda-Aranyos m.),

¹ Az í-ző alakok teljes ismerete kedvéért megjegyzem a következőket: Minthogy az *Észak* helyneveknek Erdély-szerte gyakori az *Észak* alakváltozata, ez utóbbinak keletkezett í-ző *Iszok* formája is. Ilyent kell például látnunk a szebenmegyei Szakadáról feljegyzett „az *iszokban*“ adatban is [Pesty, i. m. XXIX, 154a].

² Vö. a »Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből« című kiadvány IV. térképalapjával és a rávonatkozó fejtegetésekkel [EM. 1944: 456, ill. Erd. Tud. Fü. 181. sz. 35].

Kisgalambfalva, Zetelaka (Udvarhely m.), Miklósvár (Háromszék m.), Kibéd, Sóvárád (Maros-Torda m.), Bálványosvárálja, Magyardéce (Szolnok-Doboka m.), Jegenye, Körösfő, Magyarkapus, Magyariskapus, Magyarvista (Kolozs m.), Diószeg (Bihar m.), Szilágybagos (Szilágy m.) helynévkincséből ismerem a címszóul írt helynevek elsójét önálló helynévként vagy összetételekben (pl. *Kotyor*, *Kis- és Nagykotyor*, *Kotyorárka*, *Kotyoródal*, *Kotyori fődek*, *Kotyorhegy*, *Törökkotyrik*, stb.)¹ Sárosmagyarberkeszen (Szatmár m.) is volt *Felső-Kotyor* ~ *Felső-Kottyor* nevű határrész [Nyr. XXV, 29]. Ezek a keleti magyar nyelvterületről való adatokon kívül Bereg megyéből, a győrmezei Szöllősgyörökről, a zalai Tördemicről ismerünk *Kotyor*-okat.² Alighanem ide vonható a kalotaszegi Körösfőről, valamint a győrmezei Felpéceről és Szemeréről ismert *Kutyor* és esetleg a kalotaszegi Bánffyhuynyadról való *Kutyora* is [KszgHn. 28, 69. — Pesty Hnt. XVIII, 290a. — Nyr. VIII, 239].

Már ÁRVAY JÓZSEF egy futó utalásában — szóbeli közlésre hivatkozva — jelezte, hogy a *Kotyor* helynév egy hangutánzó *koty-* alapszó -r névképzős származékának tartható [i. h. IV, 29]. Ezt az -r képzőt Gombocz ZOLTÁN mutatta ki mint olyat, amely többek között a *botor*, *homorú*, *domború*, *keserű* melléknévnek meg a *lapor*, *tompor* és a székelységből ismert *odor* 'öblös üreg; a csűr oldalrekesze' főnévnek is egyik elemét alkotja [MNy. XX, 60–3].

Helynévi és más szótári adatokból is tudjuk, hogy a *kotyor* köznévi szerepben is használatos volt, illetőleg használatos minden valószínűség szerint ma is. A Czuczor–Fogarasi-féle szótár szerint egyesek a 'bokros, csalitos, bozontos hely', mások meg a 'kátyó' értelmezést adják neki. Van olyan, aki valamiképpen a *gugyor* szóval összekapcsolhatónak, s nyilván ez utóbbi köznevünk 'teknőforma árok vagy völgy' jelentését tulajdonítja neki [Nyr. XL, 206, 214]. Magam azonban úgy látom, hogy e köznevet nem lehet így értelmezni, hanem csak úgy, hogy a *kotymány* köznévvvel egy eredetű szónak tartjuk: az előbb említett *koty-* hangutánzó, illetőleg hangfestő tőből származó. A *kotymány* a magyar nyelvterület elég nagy részén 'kátyú' jelentésben ismert közszó [Tsz.]. Mint helyszíni gyűjtésem alapján tudom, a kalotaszegi Magyarórkerekén a vizes, locsogós, enyhén süppedező talajt is *kotymánynak* nevezik. E köznevünk eddigi gyér adataink szerint előfordul helynevekben is. A szatmármezei Győrtelekről ugyanis ismerünk *Kotymány* és *Kotymánytó* helynevet, Kátaszentmiklósról meg egy ilyen adatot: „*Kotymány* ér... bűdös, sáros természetéről vette nevezetét” [Pesty Hnt. XXXIX/1: 232a, 299b, XXXIX/2: 318a, Nyr. XI, 48].³

¹ Alighanem csak a helynévgyűjtés kérdésének elhanyagolt volta miatt nem lehet a nyelvterület más pontjairól is ilyenféle adatokat idézni.

² A kéziratos helynévgyűjteményemből, illetőleg ennek részben elkészült mutatójából való adatokon kívül néhány idetartozó helynévelőfordulásra nézve l. Jankó János, Kalotaszeg. Bpest, 1892. Ua. Aranyosszék. Bpest, 1898., Ua., A Balaton-melléki lakosság néprajza, Bpest, 1902. — Hefty Gyula, Andor: Nyr. XL, 206, 214. — Árvay József MNépnyelv III, 48, IV, 29 és ua., A barcasági Hétfalu helynevei. Kvár, 1943. 123 és tölem KszgHn. Mutató.

³ Megjegyzem, hogy a múlt század második feléből a moldvai Klézséről ismerünk *Kotyor* és *Kotyorka* családnevet is [Nyr. X, 48]. Ilyen nevű család azonban nem szerepel a XVII. századi Bandinus-kódex személynévanyagában [vö. Mikecs László, A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása: Erd. Tud. Füzet. 171. sz. Mutató]. Hogy e családnévnek van-e valami köze az itt tárgyalt *kotyor* szóhoz, arra nézve nem tudok semmit mondani.

A *kotyor* tehát végeredményében éppen úgy vizes, süppedékes, locsogós talajú területet, esetleg ugyanilyen jellegű útrészletet, kátyút jelenthetett és jelenthet, mint a *kotymány*. A kalotaszegi Magyarvistan a *Kotyor* nevű határrész például éppen a határ *Sejmik* nevű részének tőszomszédságában van [KszgHn. 271, 273, 275]. E helynévben lévő *selymék* köznevünk pedig, mint CzF. Kriza János közlésére hivatkozva mondja, „Magyarország legtöbb tájain... mocsáros, ingoványos, süppedékes hely, hová nem közeledhetni veszély nélkül.“ Tehát a vistai *Kotyor* is a vizenyős, ingoványos, vagy legalább eredetileg ilyen jellegű *Sejmikk*el együtt vízrajzi vonatkozású helyneveink közé sorozható, mint ahogy szerintem azok közé tartoznak a többi *Kotyor*-ok és *Kotymány*-ok is.

STRÖMPL GÁBOR az „apró sáros vízállások, vizenyők között sorolja fel a *kotyor* mellett a *kotmányt* is »Helyneveink vízrajzi szókincse« című érdekes, eszmekeltő, de sajnos, módszertani szempontból nem kifogástalan dolgozatában [kny. a Hidrológiai Közöny IX (1929). köt.-ből. Bpest, 1930. 10]. Ugyanő a „Mélyedések“-ről szóló részben a *kátyú* ~ *kátyó* 'sárvizes gödör' jelentésével határozza meg a *kutyor*-t [i. h. 12], de nyilván más eredetűnek tartja, mint a *kotyort*.

Még csak annyit jegyzek meg, hogy a *kotyor* és a *kotymány* szóra legrégebbi köznévi adatunk a múlt század közepe tájáról való [CzF.], azonban a *kotyor* jóval előbb, már 1687-ben előfordul a szilágybágosi *Kotyorrrét* helynévben,¹ a *kotymány* azonban helynévként is csak 1864 tájáról ismeretes [vö. Pesty, i. h.]. Nem kétséges azonban, hogy e köznevünk is jóval régebbi származék, s csak idő és kutatás kérdése, hogy előkerüljenek, esetleg mindkét köznevűnkre lényegesen régebbi köz-, vagy legalább helynévi adatok.

Lisárdó, Risárdó. GERGELY BÉLA a borsavölgyi helynévkincs gyűjtögetése közben Kisesküllőn lejegyezte a *Lisárdó* helynevet is; ezt Fábrián Jenő nevű 21 éves magyar vezetője, akivel a határt bejárta, *Risárdó* alakban használta. Feljegyezte természetesen azt is, hogy a helynév román alakja *Lisardău* ~ *Risardău* volt. Ugyanitt ugyanakkor e helynév a magyar és román lakosság ajkán a következő összetételekben is élt: *Lisárdótető* ~ *Virvu Risardăului* (legelő). *Fintina Lisardăului*. *Fintina Risardăului* [BHn. 76]. A történeti helynévanyagban is ráakadunk e helynévre. Egy 1830 körülről való, keltezetlen forrásban román vallók ajkáról „In *Lisárdó*“ (szántó), „In *Lisordeu*“ (ua.), illetőleg „In *Lisórdeu*“ (ua.) alakú helynevet jegyezték le [BHn. 73]. 1849-ből *Lisardo*, 1833-ból meg ezen kívül még *Lisárdó* ~ *Lisárdo* adatot ismerünk [BHn. 75]. — A mai kisesküllői *Lisárdó*: *Risárdó* a Borsavölgyben alább fekvő, tőszomszédos Nagyesküllő felé eső határban egy erdőből, szántóból, legelőből és kaszálóból álló terület. Nagyesküllő jelenkori helynevei között a kisesküllői *Lisárdó*: *Risárdó* folytatásaként látjuk a *Lusárgya* ~ *Lusárdeu* nevű helyet [BHn. 84]. Ennek történeti előzményeit a következő helynévadatokban találhatjuk meg: 1771: „*Lupsérgyo* alatt“ (sz.). „*Lupsérgyo* nevü erdő alatt“ (sz.). 1809: „In *Lupsárgyo*“ (sz.). „In *Lupsárgyo* lá retyitzelyelye Mori“ (sz.). „Lá Kápu retyitzilor in *Lupsárgyo*“ (sz.). „In *Lupsárgyo* lá kapu retyitzilor“ (sz.). „Szubt *Lupsárgyo* lá kapu retyitzilor“ (sz.). „In *Lupsárgyo* Lá Kurmetura Krisztorulu“ (sz.). 1810: „A *Lusárgyoban*“ (sz.). „A' *Lusargyoban* a patak felől“ (sz.). 1900: „*Luzsárgyeñ*, *Luzsárgyeu*“ [BHn. 81–3].

¹ Talán ide vonhatók a következő, Husztról való adatok is: 1702: „Inter Aquas Baranya et *Kotor* Pataka nuncupata.“ „Trans fluvium Baranya unam Pratum quod Vulgo *Kotor* vocatur [MNépnyelv IV, 433].

A történeti adatok alapján nem kérdéses, hogy a címszóul írt két helynévalak közül a *Lisárdó* az eredetibb, a *Risárdó* pedig csak másodlagos fejlődés; ez utóbbi, egészen új, egyelőre azonban csak a kiskülli fiatalok ajkán élő helynévalak. Keletkezése a két szókezdő folyékony hang (*l*, *r*) felcserélésének következménye.

Magának a kiskülli *Lisárdónak* magyarázatára az aránylag késői történeti adatok miatt nagyon nehéz vállalkozni. Ha csak ezt az alakot néznők, két származtatásra gondolhatnánk. 1. A helynév a **Léserdő* román ajkón elalaktalanodott és magyar szájra visszakerült fejlődése lehet.¹ 2. Kevésbé valószínű előzményül felvethetnők az *Ilés* családnévből és az *erdő* köznévből alkotott összetételt is. Ebben az esetben szóeleji hangvesztésről lehetne szó, így: **Iléserdő* > **Léserdő*, helyesebben ezen az ízű területen: *Iliserdő* > *Lisárdó* > *Lisárdó*. — A kiskülli *Lisárdó*: *Risárdó* nevű helynek nagy- eskülli folytatását ma *Lusárgya* ~ *Lušardeu*-nak nevezik. A történeti adatok szerint az előbbi alak talán a *Lupsergyó*: *Lupsárgyó* lehetett. Ez utóbbi alak láttán gondolhatnánk a román *Lupša* családnévből és a magyar *erdő* köznévből való helynévi összetételre is. De míg a nagy- eskülli *Lusárgya* ~ *Lušardeu* helynévnek a kiskülli *Lisárdó* ~ *Lišardäu* helynévvel való összekapcsolása hangtani szempontból egyáltalában nem nehéz, a *Lisárdónak* a *Lupsárgyóból* való származtatása nehézségekbe ütközik.² Feltehető azonban az, hogy egy eredetibb *Léserdő* román ajkón keletkező **Lisardeu* változatából visszaható hasonlással *Lušardeu* alakváltozat keletkezék. Ennek a románban és magyarban egyaránt értelmetlen helynévalaknak első részét aztán rokonhangzása miatt azonosíthatta a román lakosság a *Lupša* családnévvvel. Így keletkezett aztán a **Lupsaerdő* és ebből az összetétel tagjainak elhomályosulásával a *Lusárgya* ~ *Lušardeu* helynévalak.

Mindez azonban csak feltevés. A kétségtelen eredeztetést csak akkor találhatjuk meg, ha előkerülnek majd olyan, ma még ismeretlen helyen lapangó levéltári források, melyek Kis- és Nagy- eskülli történeti helynévanyagából az itt vizsgált helynevekre nézve is tartalmaznak perdöntő adatokat.

Nyárszó, Vársza. Egyik Kalotaszegen járó ismerősöm még régebb azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy mit jelent a kalotaszegi *N y á r s z ó* község neve. Minthogy a név és a vele kapcsolatba hozható nevek nehánya is felkelthette vagy felkeltheti más, a helynevek eredete iránt érdeklődő figyelmét is, talán nem felesleges e kérdésre most itt is feleletet adni.

A kalotaszegi *N y á r s z ó* neve a XIV. század vége óta a következő alakokban ismeretes: 1391: *Nyarzo*. 1519: *Nyarzo*. 1585: *Niarzo*. 1638: *Nyarszo*. 1645: *Nyarzo*. 1646, 1650: *Niarszo*. 1689: *Nyorszayak* (t. i. onnan való emberek). 1721: *Nyárszaj* (értsd: *nyárszai* lakos). 1754: *Nyárszó* [Csánki V, 387, illetőleg KszgHn. 120]. Ezek az adatok, kivéve az -i birtokképzős alakokat, mind *Nyárszó*-nak olvasandók, ez utóbbiak pedig *nyárszai*-nak.

Maga a helységnevé nyilván összetétel a *nyár* és az *aszó* szóból. Az első vagy az évszak, vagy a 'nyárfa' jelentést rejti magában, az utóbbi pedig egyik, helységnevekben nagyon gyakori, ma azonban már köznévi szerepében kihalt *aszó* szavunkat őrizte meg. Az *aszni* igéből származó e köznevünk legrégebbi alakja *ászah* lehetett, és ebből fejlődött a magyar hangtörténetben egészen

¹ Erre nézve l. még Gergely Béla: EM. 1943: 96 és tölem i. h. 489—90.

² Megjegyzem, hogy a néhány faluval arrébb fekvő szolnokdobokai *Losárd* község román nevét ilyen alapokon ismerjük: 1808: *Losérgye*. 1831: *Lusérgya*. 1837: *Luserdy*. 1839: *Lusergye*. 1877 körül: *Luserdje*; *Losiardy*. 1899: *Luzsergye*. Az újabb adatokban 1909: *Lojord*, 1921: *Lojard*; *Lujerd*

közönséges szóvégi kettőshangúsodással a későbbi *aszó*, így: *ászáh* > *oszóu* > *oszó* > *aszó* [NyK. XXV, 132, EtSz.]. E köznevünknek a következő két jelentése ismeretes: 1. 'olyan völgy, melyen végig esős időszakban s tavaszi olvadáskor kisebbszerű patak folyik, de egyébkor száraz'; 2. 'fluvius, rivulus, fluss, bach'. Minthogy Nyárszó a Sebeskörös felső folyásának egyik kis mellékvölgyében fekszik, és e völgyön meg a benne fekvő községen magán is egy kicsiny, nyáridőben valóban többnyire szárazon álló patakocska is folyik keresztül, semmi helyrajzi akadályja nincs annak, hogy a községnevet *nyár+aszó* összetételűnek értelmezzük. Nem akadály az sem, hogy e község nevének az első említés óta, szinte öt századát *Nyáraszó* helyett csakis *Nyárszó*-nak olvasható alakja fordul elő a történeti forrásokban és természetesen csak ez él ma is a népnyelvben meg a köznyelvben is. A magyar hangtörténetben nagyon gyakori jeleség, hogy a második vagy harmadik nyílt, azaz magánhangzóra végződő szótag rövid magánhangzója kiesik és így a szó egy szótaggal meg rövidül. Ez a fejlődés eredeti szókincsünkben is elég gyakori, még gyakoribb azonban jövevényszavainkban. A sok ilyen közül példaként csak a következő néhányat említem: **emese* > *emse* 'koca (malac)' **faragás* > *forgács*, bolg. tör. er. szók: *ahači* > **ahcsi* > *ács*, *bahatur* > **báhtor* > *bátor*, *šarakan* > *sárkány*; szláv er. szók: *malina* > *málna*, *palica* > *pálca*, *srěda* > *szērēda* > *szērda* (de Csíkszereda, Nyárádszereda); német er. szó: *semele* > *zsemle* > *zsemlye*, stb. [Horger Antal, Egy ismeretlen magyar hangtörvény: Nyelv. Füzet. 65]. Minthogy ilyenformán a **Nyár-ra-szó* második nyílt szótagjában eredetileg lévő rövid hangzó is kieshetett, így keletkezhetett a *Nyárszó* alak. Az ilyenféle helynévi összetételekben ez egyáltalában nem ritka. Hamarjában a *Berekszó*, *Borszó*, *Kodorszó* (> *Kotorcó*), *Nagyszó*, *Szárszó* és *Szikszó* helynevet idézhetem. Ez utóbbinak van azonban az Székelyföldön eredetibb alakban megőrződött *Szikaszó* és *Székaszó* ikertestvére is [vö. MNy. VIII, 391 kk.].

A *Nyárszó* névből -i birtoknévképzővel alakult régebbi és a mai népnyelvben élő *nyárszai* alak megérthető akkor, ha az *aszó* eredetibb *ászáh* ~ *ászá* formáját tekintjük. A **Nyáraszáh* > *Nyáraszá* helységnév -i birtoknévképzős alakjának valóban *nyárszai*-, illetőleg rövidült alakjában *nyárszai*-nak kellett lennie. Mikor azonban kifejlődött az *ó* végű alak, elsősorban az olyan területeken, ahol a mindennapi használat nem őrizte meg ezt a régebbi *nyárszai* formát, az újabb fejleményből, a *Nyárszó*-ból képeztek birtoknévi alakot. Így keletkezett az újabb, de ma egyre általánosodóbb *nyárszói* származék (Megjegyzendő, hogy ilyenszerűen magyarázható a *brassai*: *brassói*, *ditrai*: *ditrói*, *gyergyai*: *gyergyói*, *somlyai*: *somlai* ~ *somlyói*: *somlói* és még sok hasonló -i birtoknévképzős ikerszármazék is).

Ezek után már szinte magától megmagyarázódik a címszóbeli második helynév. E Kalotaszeg délnyugati csücskében a XVII. század folyamán elpusztult helység neve a következő adatokban maradt fenn: 1435: *Warsza*. 1439/1542: *Warza*. 1470: *Warcza*. 1487: *Warcha*. 1763: „a'*Várszai* pusztá Praedium.“ 1769: „*Vársza vize*“. 1808: *Várszó*. 1839: *Várszo* [Csánki V, 423, KszgHn. 137]. A középkori adatok kétségtelenül *Várszának* olvasandók, mint ahogy a magyarvalkai határhoz tartozó területnek a környékbeli lakosság ajkán ma is *Vársza* a neve. Ez utóbbi helynév nyilvánvalóan a kihalt *aszó* köznévként azt az eredetibb alakját őrizte meg, mely a tihanyi apátság 1055-i alapítóleveléből és más középkori forrásból is kimutatható [vö. EtSz.]. A második nyíltszótagbeli rövid magánhangzó itt is éppen úgy kiesett, mint a **Nyáraszó* > *Nyárszó* fejlődés esetében. De mint ahogy már előbb is láttunk *Szikaszó* ~ *Szikaszó* ikerpárt a magyar nyelvterület két különböző pontján, ugyanúgy van a kolozsmegyei *Vársza* (~ *Várszó*?) mellett Heves megyében *Váraszó* nevű helység is [MNy. VIII, 397]. Természetes tehát, hogy

mindkét helynév előtagjában 'castrum' jelentésű *vár* szavunkat, az utótagban pedig *asza* ~ *aszó* köznevünket kell látnunk.

Ordigoje, Urgyigoje, Ordigus, Ordingusa. A kolozsmegyei Nagyesküllő történeti helynévanyagában a címszóbeli első két helynevet a következő alakokban, illetőleg összetételekben találhatjuk meg: 1770: „*Ordigoje*.” 1771: „*Ordigoje* nevü hely.” „*Ordigoja* nevü hely.” 1809: „In gurá *Urgyigoji*” (szántó). „Pinge perou *Urgyigoji*” (sz.). „In fátzá *Urgyigoji*” (sz.). „In Doszu *Urgyigoji*” (sz.). „In *Urgyigaje* in fatze” (sz.). „In *Urgyigaje* in dosz” (sz.). „Doszu *Urgyigoji* pinge pero.” „Mezeristye in fátzá *Urgyigoji*” (sz.). „In *Urgyigoje* pe linge pero” (sz.). „In *Urgyigaje* Mezeristye” (sz.). 1810: „*Urgyigolya* Torkában” (sz.). „Az *Orgyigolya* Torkában” (sz.) [BHN. 80–3].

Minthogy e történeti helynévadatok legnagyobb része már első pillanatra is román szájról lejegyzettnek látszik, mindenekelőtt román származtatásra kellene gondolnunk. A címszóul írt első helynév-pár azonban a románból nem magyarázható. De nincs is miért ilyen eredzetetést latolgatnunk, hiszen néhány újabb, jelentkori adat rávezethet a helyes megfejtésre. GERGELY BÉLA helyszíni gyűjtéséből (1942) a román lakosság ajkáról lejegyzett következő adatokat válogathatjuk ki: *Urdigoia* (szántó, legelő, kaszáló). Dosu *Urdigoii* (sz., l.). Fatza *Urdigoii* (sz., l.). Fundu *Urdigoii* (l.). Gura *Urdigoii* (sz.). Fintina *Urdigoii* (kút). Pärău *Urdigoii* (patak) [BHN. 84–5]. A nagyon csekély magyar lakossággal rendelkező Nagyesküllő néhány magyarja csak e sorban elsőként említett helynév magyar alakját ismeri *Ördögája* alakban [i. h. 84]. Ugyanilyen formában (*Ördögája*) őrizték meg e helynevet mint egyik nagyesküllői dűlő nevét az 1900 tájáról való telekkönyvi térkép-vázlatok [BHN. 83]. Mindebből arra következtethetnénk, hogy e hely a magyar *ördög* és az *al(ja)* szó összetételéből alakult, tehát egy *Ördög* nevű hely a la t fekvő területre vonatkozik. Valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy e helynév előtagjában nem a népi hiedelem *ördögét* kell látnunk, hanem a közép- és újkorban Doboka megyében¹ nevezetes szerepet játszó s előnévként éppen az *esküllői*-t és *ördögkereszturi*-t is viselő *Ördög*-, illetőleg *Eördögh*-család² nevét. E család első tagját *Esküllőről* 1416-ból ismerjük, de még 1770-ben is szerepel Nagyesküllőn *Ördög*.³ Erről a családról kaphatta egyébként előnevét a Borsavölgy egyik községe, *Ördögkeresztur* is.

Míg tehát az *Ördögáj* helynév előtagja családnevet őrzött meg, az utótagban is a régiségben 'völgyecske' jelentésű, de ma már ilyen jelentésben kihalt *áj* köznevünket kell keresnünk. A mai nagyesküllői *Ördögája*⁴ tehát az *Ördög*-család birtokában lévő terület volt s a név *Ördög*völgyecske-nek értelmezhető. A címszóul írt két helynév az eredetibb magyar **Ördögáj* ~ **Urdügáj* helynévnek román szájon részben *ö, ü: o, u, i* hanghelyettesítéssel, részben meg jésüléssel (*d > gy*) keletkezett alakja.

¹ A közép- és újkorban a legújabb időkig a Borsavölgy nagy része (és éppen az *Esküllők* is!) Doboka megyéhez tartozott.

² A család neve például 1416-ban ugyanabban a forrásban *Erdeg, Vrdeg, Vrdug* és *Evrdewg* alakban szerepel; később *Eördeogh, Eördög* és a más ilyenféle írásváltozatok mellett leggyakoribb az *Ördög* névalak.

³ A családra vonatkozó adatokat l. a családörténeti munkánkon kívül TelekiOkl. I, 417–9; CsákyOkl. I, 529; Hodor Károly, Doboka megye esmertése 189 kk., 567–8. — A Nagyesküllőről utolsóként ismert *Ördögről* a Magyarországon 1944 októberében elpusztult Lészai levelesláda *Fasc. V. No. 10* jelzetű leveléről készített kivonatomból tudok.

⁴ E gyakori helynévelem borsavölgyi használatának sok adatát őrzi Kolozsborsa helynévanyaga [vö. BHN. 108 kk.]

A fenti fejtegetések után már nem nehéz megállapítanunk a szolnokdobokai Erdősombattelkéről 1864 tájáról ismert *Ordigus* és a kolozsmegyei Székelyó helynévanyagából ugyane tájról ismert *Ordingusia* (olv. *Ordingusa*) helynévről,¹ hogy mindkettő szintén magyar eredetű. Az erdőszombattelki *Ordigus* vagy talán inkább *Orgyigus* egy előbbi magyar *Ördögös*, a székelyői *Ordingusa* (~ *Orgyingusa*) meg egy *Ördögös* helynévnek lehet román ajkon átalakult formája. Az *ördög* köznévek ugyanis, mint köztudomású, a régiségben volt *ürdüng* ~ *ördöng* formája is. A mai *ördög* köznévi *ürdüng* alakjára az első adatot a XIII. század eleji Halotti beszédben olvashatjuk *urdung* formában, az *ördöng*-re csak a középkor végéről vannak adataink [l. még NySz., OklSz.]. Az utóbbi alak hely- és helységneveinkben gyakran máig is fennmaradt (pl. a szolnokdobokai Ördögösfüzes nevében is).

Egy állítólagos Kemény-ének. THALY KÁLMÁN két olyan XVII. századi éneket is közöl, melyek a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után tatár rabságba került erdélyiekről szólnak.² Mindkét ének szoros rokonságban van egymással; szinte csak változatoknak nevezhetnők őket, ha a Századokban közlött nem volna az előbbinél sokkal teljesebb, amennyiben, mint THALY is megjegyzi, a Századokban közlött szövegnek csak 5, 6, 7, 10, és 11. versszaka vág össze a »Vitézi énekek«-ben levővel, a többi, mintegy 15 versszak teljesen elűtőle.

E két változaton kívül a bényeyi Bethlen-kollégium könyvtárának kéziratai között (248. sz.) levő Tsorik-kódex egy érdekes és sok tekintetben különleges változatot őriz. Az éneket futólag említette már SZABOLCSI BENCE is mikor ezzel az 1750–51-ben összeírt kézirrattal foglalkozott.³ Ő a tőle vizsgált kézirat »KeményJános Éneke« címet viselő darabját a THALYNÁL olvasható változatra való hivatkozással intézi el. Pedig ez az ének mint ál-Kemény-ének, de azon túl mint az előbbi két változattól nagyon sokban elűtő verszöveg is, megérdemli a vele való foglalkozást.

Az éneket itt alább a másik két változattal való egybevetés megkönnyítése céljából a THALYTÓL közölt változatok sorbeosztásához alkalmazva közlöm,⁴ megjegyezve, hogy az eredetiben a 18 versszakot 9 versszakba foglalta a leíró.

KEMÉNY JÁNOS ÉNEKE

(1.) <i>Menny el édes szolgálóm</i>
<i>Tekintsd me(g) szép hazám</i>
<i>Csak választ hoz nékem</i>
<i>Akarja tatar hám</i>	(3.) <i>Mond meg jó erdélynek</i>
<i>Buban borult Népn(e)k</i>
<i>Jeles Vármegyének,</i>
<i>Székelek Székinek</i>
(2.) <i>Ha kérdik mint vagyunk</i>
<i>Élünk é vagy halunk</i>
<i>Mondjad rabok vagyunk</i>
<i>Terdig vasban járunk</i>	(4.) <i>Kolosos (1)⁵ városok(nak)</i>
<i>És Pátriomoknak (1)⁶</i>
<i>A sok Özvegyek(ne)k</i>
<i>Keserves Népeknek</i>

¹ Pesty gyűjt. XVI/2:90a és XXII. 241a. — Az előbbi helynévvel kapcsolatban ezt jegyzi meg a forrás: „nagy hegy és vannak vad gyümölcsfák benne“.

² *Tatár rabságban levő erdélyiek Dala. 1657:* Thaly. Vit. én. I, 157–160. — *Tatár rabok éneke. 1657:* Századok 1871:479 és 482–484.

³ *Egy XVIII. századi bényeyi kézirat irodalomtörténeti adalékai:* IK. 1926:115. — Szabó T. A., *Kéziratok énekeskönyveink 124–5.*

⁴ Az ének a kéziratnak tőlem számozott 118b–119a l.-ján található.

⁵ Kolcsos (= kulesos). ⁶ Pátrimoniumoknak.

- (5.) *A Tatár országnak
Ő tartományában
Az ő Udvarának
Hideg télájában*
- (6.) *Krono (!)¹ tartományban
Roso (?) városában
Vagyunk nagy rabságban
Keserves sirásban.*
- (7.) *Husz ezer tallérban
Meg sántoltunk (!) volna
De a Pogány Tatár
Még meg sem halgatta*
- (8.) *Kezünk Rab szijakban
Lábunk vas békoba
Vagyunk nagy sirásban
Keserves fog házba*
- (9.) *Idegen országban
Hordoz szeren szerte
Nagy sok summa pénzen
Ad Török kezébe*
- (10.) *Ohajtyuk hazánkat
Hites társainkat
Fő Uraságinkat
Édes magzatinkat*
- (11.) *Tizen négy ezere
Vagyunk Magyarországból
A Tatár országnak
Ő tartományában*
- (12.) *Nyoltz százat hajtottak
A Veres Tengerre
Mint ártatlanokat
Hurtzolják kinozzák*
- (13.) *De mind Ifiakot
És ártatlanokat
Mind nyomorultakat
Szánd Isten azokat*
- (14.) *Vonnják Gallyakat
Ohajtyák hazájukat
Edes Magzatjokat
Szánd Isten azokat*
- (15.) *Bizunk az Istenben
Hogy még jóvendőben
Ki szabadit innét
S könnyőrül ő népén*
- (16.) *Irárm ez éneket
Én kemény (!) János Ur
Bizván az Istenben
Ha el Rákotzi Ur.*
- (17.) *Adassék ez Levél
Jeles Vármegyének
Az kéntses Erdelynek
Buban borult Népnek*
- (18.) *Az ezer hatszázban
És az hetven egyben
Szerzém ez verseket
Én nagy keservemb(en).*

Az itt közölt változat tartalmilag, sőt nagyon sokszor kifejezések szempontjából is szoros függvénye a két Thaly-változatnak. De csak olyan mértékben vehető annak, mint ahogy az egymással való összehasonlításban az a két Thaly-változat is. Viszont részben vagy egyáltalában nincs meg egyikben sem az itt közölt változat 6. versszaka, mely a rabok fogságának helyéről szól (bár a másoló értelmetlenül ferdítette a neveket), továbbá a foglyok szenvedéséről szóló 13, 14 és végül a három utolsó, 16–18. versszak.

E három utolsó versszak két állítást tartalmaz: 1. az éneket Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem írta és 2. a vers 1671-ben keletkezett. Az első állítást támogatja a vers elején álló cím is, de meg az a családi hagyomány is, melyről TÁRCZA BERTALAN közlése nyomán tudunk. TÁRCZA ugyanis Kemény Anna bárónő szóbeli közléséből a következő éneket adta közre:²

¹ Krim?

² *Magyar Dalos Naptár*. Szerk.: Tárca B. 1930. Függ. XIV. 1. Az ének címe itt *Kemény János siralma a krími fogságban 1657-ből* (Valószínűleg Kemény bárónő elmondása után). Szinnyei, *Magyar ir.* V, 1431.

*Madárkám, madárkám,
Vidd el leveletem;
Se közel, se messze,
Csak harminc mérföldre*

*Ha kérdik hogy vagyok,
Mond, hogy rabul vagyok,
Tatár tömlőciben
Térdig vasban vagyok.*

Az ének azonban nyilvánvalóan nem lehet Kemény János szerzeménye. Mert bár tudjuk, hogy Kemény mint prózaíró XVII. századi emlékirat-íróink között első helyen áll, s továbbá azt, hogy krimi fogságában olvasgatta a zsoldárokat, a református kegyesség korának e kedvelt olvasmányát, mégis költői, versírói működését mindeddig nem ismerjük. Ha elfogadnók Kemény szerzőségét, valószínűleg úgy járnánk, mint azok, akik Bethlen Gáborról a legújabb időkig állították, hogy zsoldárokat szerzett, sőt világi énekeket is írt, bár illet még THALY is csak mint lehetőséget állított.¹ A három énekváltozat maga néhány versszakában a szövegromlás ellenére is annyira dalamos és jól sikerült alkotás, hogy szerzőjének feltétlenül gyakorlott költőnek kellett lennie. Kemény János pedig nem volt az. Az első állításból tehát mindössze csak annyi valószínű, hogy bár már a XVII. század közepén ezt az éneket Kemény János énekének tartották, az ének írója nem lehetett Kemény, a fejedelem, hisz nem írhatott volna magáról úgy mint »Kemény János Úr«-ról, ahogyan azt az ismeretlen író a 16. versszakban teszi. Az éneket nem Kemény, hanem valamelyik fogságban levő, vagy itthon maradt híve írhatta.

De mikor? A 18. versszak felelete az, hogy 1671-ben. Alig valószínű azonban, hogy akármilyen író a fejedelem halála után kilenc évvel írt volna tizen négy évvel azelőtt, 1657-ben történt dolgokról. Valószínűleg itt a másoló utóbbkeltezéséről lehet szó. A kritikátlanul másoló előtt korához közelebbjövőknek tetszhetett az ének, ha utóbbra keltezi.

Az immár három változatban ismert éneknek TÁRCZÁTÓL közölt két versszakos változata már egészen népdalszerű s népköltési gyűjteményeinkben gyakran szereplő változat.² Úgy vélem, valószínű, hogy a fennebb közölt s a Thaly-féle változatokból ismert tatár rabságban levő erdélyiek dalának változatunkban levő 2. versszaka lekerült a nép közé (vagy talán ott élve belekerült énekünkbe?) s úgy keletkezett ez a kedves ének, melyet a Kemény-család hagyománya mint az eredetinel rövidebbet napjainkig megőrzött.

Kalotaszeg régi népi fazekasságának történetéhez. TULOGDY JÁNOS Közl. III (1943), 194–6 egy 1842-ből való bánffyhungyadi korszó mestere nevének megállapításával kapcsolatban azt írja, hogy eddig „Kalotaszegről... az irodalomban régi fazekas-mester nevét nem közölték, sőt arra vonatkozólag is kételyek merültek fel, hogy Kalotaszegen volt-e egyáltalán a régi fazekasságnak nagyobb központja“ [i. h. 195]. Hivatkozik DOMANOVSKY Györgynek a régi fazekasságról írt könyvecskéje következő megállapításaira is: „Nines

¹ *Bethlen Gábor diadaléneke (Vit. én. I, 110–117)* után írja, hogy „Ez... ének egyebek között arról is tanúságot tesz, hogy fejedelmi szerzője énekek írásával gyakran foglalkozhatott stb. Ez állítást Kristóf György vette vizsgálat alá s döntötte el *Bethlen Gábor és a magyar irodalom* című művében (Budapesti Szemle 1930:627 kk. és külön is), természetesen nemleges értelemben.

² Népköltészetünkben ismertebb változataira nézve l. a *Magy. Népk. Gyűjt.* I, 229, 240, II, 5, III, 33–34. — Erdélyi, Népd. II, 134. — Kálmány, Szeged népe III, 17, 17, 221. — Gragger, *Magyar népballadák* (Napkelet kv. 19. sz.) 53–54, 175. — IK. 1931:487 és a jegyzeteket. Ezt a kérdést egyébként már érintettem egyik rövid cikkecskémben [It. 1930:248–49].

tudomásunk arról, hogy e községek (t. i. kalotaszegiek) bármelyikében jelentős fazekasgóc, helyesebben több vagy említésre méltó mester dolgozott volna. A kalotaszegi edények tehát import útján kerültek ide, főleg Torda-Aranyos és Szilágy megye fazekas műhelyeiből“ [i. h.].

Levéltári kutatásaim közben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, a kisebb mértékben másutt is, több olyan adatra akadtam, mely jóval előbbi időből való, mint a Tulogórtól ismertetett korszó készítési ideje. Már 1689-ből ismerünk éppen Bá n f f y h u n y a d r ó l egy *Fazakos Mihály* és egy *Lakatos János* nevű fazekast; 1694-ben *Fazakas János*, 1712-ben *Varga Ferenc* és *Fazakas János*, 1804-ben meg *Makkai Ferenc* neve bukkan fel [vö. Ethn. LI (1940), 191]. Kalotaszegről ilyen régi időből nem ez az egyetlen fazekas; a Nádamentén, Kolozsvár közelében lévő Magyarvistan 1670 körül élt *Fazakas Mihály* szintén fazekasmesterséget folytatott [i. h. 194]. A legrégebbi kalotaszegi mester is éppen a nádasmenti Daróc jobbágy- és zsellér-lakosságának 1640-i összeírásában szerepel ebben az adatban: „*Johos Janos* ez Zilahról jött fazakas mívével akar szolgálni“ [Km. 26 Urbarium]. Jóval későbbi időből való az ősi kalotaszegi községek között egyik legdélebbre esőből, Magyargyerőmonostorról ismert három fazakas-adat. 1765-ben itt egy *Fazakas János* nevű 32 éves zsellért fazakasként említenek [ENMLt. Kemény Pál lt. Külön conscr.] 1803-ban néhai br. Kemény Simon javainak összeírásába két jobbágyának, *Fazakas János*nak és *Istvánnak* neve után az összeírók ezt jegyezték be: „Ezek szolgálat fejében két katlan edényt adnak“ [uo.]; tehát ezek is fazekasok voltak.¹

Az itt felsorolt néhány jelentős adat már maga is elég cáfolat arra, hogy Kalotaszegnek ne lett volna belső fazekassága, s így a Kalotaszegen régebben, némelyütt még ma is, minden háznál nagy számban található agyagműves tárgyak, főként korszók (bokályok) és tálak kívülről bekerült behozatali tárgyak lettek volna. Ha nem is tekinthető valószínűtlennek DOMANOVSKYNAK az a feltevése, hogy a távolabbi fazekas-központokból, főként Torda-Aranyosból (Felvinc, Alsójára) és Alsófehérből (Alvinc) látták el Kalotaszeget is fazekas-tárgyakkal, sokkal közelebbi pontokat is meghatározhatunk, mint olyanokat, amelyekből már csak a közelség miatt is könnyebben áradhattak be a fazekas-készítmények. Tekintettel arra, hogy Kalotaszeg néprajzi határai még tisztázatlanok, hiszen például a magyar néprajz legjelentékenyebb képviselője, VISKI KÁROLY is »Etnikai csoportok és vidékek« című dolgozatában [20—1. l.] Kalotaszeg határait Kolozsvár és Torda-Aranyos két községe, Magyarléta és Tordaszentlászló felé tágitja ki, ide sorolható a közbeeső, Gyalu melletti Szász, illetőleg újabb nevén Magyarlóna is. Innen pedig elég tekintélyes számú fazekast ismerünk: *Henrik Györgyné, Ferencz György* [Ethn. LI (1940), 193—4]. 1767: *Georgius* név szerint a következőket: 1701: *Fazakas Mihály*. 1727: *Szodos István, Fazakos Mihály* („öreg ember“), fia *János, Varga Mihály, Váradi György, Bányai János, Német János*. 1737: *Szoros alias Ferencz István*. 1740: *Kis János*. 1747: *Ferencz, Joannes Papp* [OLT. Erd. Fisc. XIB. Fasc. 3. E]. Ahol egyetlen évben, itt például 1727-ben, hat fazekas dolgozik, az a falu bátran nevezhető akár jelentős népi fazekasközpontnak is. A Lónával tőzsomszédos Szász f e n e s

¹ Ez adatok forrásai közül több időközben megjelent Jakó Zsigmondnak hatalmas méretű és úttörő forráskiadványában [A gyalui vártartomány urbáriumi. Kvár, 1944. CIV + 482 l. (Az ETI kiadása)]. Egy 1652-ből való urbáriumban a daróci jobbágyok felsorolásakor ezt olvashatjuk: „*Juhos János* fazakassagual szolgál“ [Jakó, i. m. 115]. Ez a fazekas kétségtelenül azonos az 1640-i urbárium *Johos János*ával.

ről is ismerünk 1766-ból egy *Gregorius Ajtai* nevű 29 éves fazekast, aki itt zselléri szolgálatot teljesített [i. h. Fasc. 6.A]. A közeli Tordaszentlászlón, tehát abban a községben, amelyet JANKÓ JÁNOS Kalotaszeghez számít és VISKI KÁROLY is Kalotaszeggel „azonos megjelenésű”-nek tart, 1730-ból br. Bornemissza János József jobbágyainak, illetőleg zselléreinek összeírásából hét faragó mellett a következő fazekasokat ismerjük: *Martinus Mátyás*, fia Martinus (10 éves) és Stephanus (6), *Franciscus Lőrincz*; az évi taxát fizető zsellérek közé ugyanekkor még ezt a három fazekast jegyezték fel: *Nicolaus Aczél*, *Stephanus Fazakas*, *Andréas Borbély*. Ezekon kívül még a bujdosó zsellérek (vagi inquilini) között is van egy szűcs mellett egy fazekas is, akit *Barabas mester* néven említ az összeírás.¹ — A kefelevonatok javítása közben akadtam rá jegyzeteim között és onnan iktatom ide még korábbról, 1715-ből három tordaszentlászlói fazekas: *György János*, *Thamás András* és *Ferencz Lőrinc* nevét [ENMLt. Jósika hitb. lt. Kamuthi o. Fasc. III. No. 5].

Helyi kutatásom alapján tudom, hogy Kalotaszeg jórészt még a múlt század második felében kályhával és hihetőleg más agyagműves tárgyakkal is a bánffyhunyadi és a nagy- vagy váralmási mesterek látták.² Így Kalotaszegen és a néprajzi szempontból hozzá tartozó, illetőleg földrajzilag vele közvetlen kapcsolatban lévő vidékeken eddigi tudásunk kiegészítéseként három századnyi időközön belül igenis meghatározhatunk néhány olyan falut, ha úgy tetszik, egyesek esetében akár fazekas-központot is, amely legnagyobb részben kielégítette a helyi szükségleteket.

DOMANOVSKYNAK tehát az a kétségtelen adatokkal nem is támogatott feltevése, hogy Torda-Aranyos meg a Szilágyság fazekas-központjai látták el Kalotaszeg agyagműves tárgyakkal, ilyen kizárólagos formában nem állhat meg. Teljesen valószínűnek tartom azonban azt, hogy onnan is került be Kalotaszeg területére agyagedény. Kétségtelen adataink vannak rá, hogy különösen Alsójára messze vidékre szállította fazekas-termékeit. 1808-ban például az egyik (kölözs)gyulai kúria összeírásában ezt olvasom: „Két járai fazékba kilenc kupa olvasztott hájzsír” [ENMLt. Br. Szentkereszthy lt.]. Ha a távolabbi, Kolozsvártól észak-északkeletre fekvő Kolozsgyulára elkerülhettek a járai fazekasság termékei, mennyivel közelebbeső, természetesebb piacul kínálkozhattak a Kapus vize mentén lévő községek, sőt távolabbi kalotaszegi pontok is, ahol a fejlett művésziességű járai és alvinci edényeknek nem volt olyan versenytársa, mint amilyen versenytársat Kolozsvár közvetlen közelében, s főként tőle északra és keletre a hatalmas fazekas-ípparral rendelkező erdélyi főváros jelentett.

Remélhető, hogy a további levéltári kutatások még szolgáltatnak olyan adatokat, amelyek majd a régi kalotaszegi fazekasság jelentős voltát bizonyítják, és még tovább menve olyanokat is, amelyek majd világot vetnek népi fazekasságunk más központjainak vagy elszórtan működő műhelyeinek eddigi ismeretlenségben lappangó mestereire is.

SZTA

¹ A Jakó-kiadvány egyik, 1642-i urbárium a Kalotaszeg tőszomszágában, illetőleg a Kalotaszeggel „azonos megjelenésű”-nek tartott területen fekvő Gyáluból is említ egy *Fazekas Mihály* nevű embert, megjegyvezve róla, hogy „berekszaszi fiu, mieuel zolgal” [i. h. 78]. A tíz évvel később, 1652-ben ugyanilyen néven emlegetett, várhoz szolgáló fazekas szinte kétségtelenül azonos az előbbivel [i. h. 116]. Úgy látszik, hogy ez a Beregszászból idekerült fazekas gyökeret is vert itt.

² Vö. Malonyai Dezső, A magyar nép művészete. Bpest, 1907. I, 199. kk. — EM. 1939: 151, illetőleg Erd. Tud. Füv. 104. sz. 27.